

Οι παραισθήσεις του Ορέστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη και η ιατρική ερμηνεία τους

ΟΡΕΣΤΗΣ ΣΤΗΝ ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη πάσχει από *μανία*¹ η οποία προέρχεται κατά τον ίδιο από τη *λύπη*, όταν συνειδητοποιεί ότι η πράξη του να σκοτώσει την μητέρα του είναι ένα τρομερό γεγονός. Ένα από τα συμπτώματα αυτής της νόσου είναι και οι συνεχείς παραισθήσεις κατά τη διάρκεια των οποίων τιμωροί δαίμονες αναζητούν εκδίκηση για τον φόνο της Κλυταιμνήστρας. Ο Ορέστης παραμένοντας στο κρεβάτι του για πολλές μέρες δεν θέλει να φάει ή να πλυθεί, νιώθει σωματικά αδύναμος και από την αρχή του έργου παραμένει κάτω από τα σκεπάσματα. Άλλοτε είναι στα λογικά του και κλαίει, ενώ άλλοτε είναι σε κατάσταση παραληρήματος. Η αιτία της κατάστασης του Ορέστη είναι συναισθηματικής και ηθικής φύσεως και ο Ευριπίδης πλαισιώνει τη νόσο του με συγκεκριμένα συμπτώματα της *ιερής νόσου* προκειμένου να αναδείξει τη φριχτή και αλλοπρόσαλλη πλευρά της. Πράγματι, η υπερβολική *λύπη* για ένα γεγονός, σύμφωνα με το έργο *Περί ἐπιδημιῶν*, μπορεί να οδηγήσει σε ασθένεια που έχει ψυχοσωματικά συμπτώματα. Επίσης, ο όρος *φάντασμα*, δηλαδή οι ψευδείς οπτικές εντυπώσεις, όρος τον οποίο χρησιμοποιεί ο Μενέλαος για να χαρακτηρίσει τις Ερινύες, προέρχεται από τον χώρο της ιατρικής. Στα ιπποκρατικά έργα, τέτοια οράματα μπορεί να προξενούν τρόμο ή ακόμα και γέλιο στον ασθενή και οφείλονται σε εγκεφαλικές δυσλειτουργίες που προκύπτουν από

¹ Στο ιπποκρατικό έργο *Περί τῆς ἱερῆς νόσου* (18.1-19) η *μανία* δηλώνει μια κατάσταση η οποία προκύπτει από τη θέρμανση της χολής ή την ψύχρανση του φλέγματος. Ανάλογα με το ποιος χυμός από τους δύο επηρεάζει τον εγκέφαλο, ο ασθενής παρουσιάζει συγκεκριμένα συμπτώματα, τα οποία επηρεάζουν τον χαρακτήρα του. Αυτή η διάκριση οδηγεί τον συγγραφέα σε μια διμερή διάκριση της *μανίας*: τη *μανία* που χαρακτηρίζεται από συμπτώματα κατάπτωσης (φλέγμα) και την *μανία* που χαρακτηρίζεται από υπερκινητικότητα και βίαιες τάσεις (χολή).

βιολογικά αίτια. Άμεσες αντιστοιχίες στην ορολογία και στην περιγραφή των συμπτωμάτων του Ορέστη (σπασμοί, εκβολή αφρών από το στόμα, ταραγμένη όψη στα μάτια, απώλεια λογικής) βρίσκονται σε αποσπάσματα τα οποία αφορούν την *ιερή νόσο*² στα ιπποκρατικά κείμενα *Περὶ ἱερῆς νόσου*, *Περὶ ἐπιδημιῶν* και *Περὶ Παρθενίων*.

Από τον στίχο 211 μέχρι τον στίχο 252 η Ηλέκτρα συνομιλεί με τον Ορέστη και προσπαθεί να τον φροντίσει, ενόσω ακόμα δεν έχει τις παραισθήσεις που τον ταλαιπωρούν. Ξαφνικά παρατηρεί μια αλλαγή στα μάτια του, η οποία δηλώνει την αρχή της κρίσης:

{ΗΛ.} οἴμοι, κασίγνητ', ὄμμα σὸν ταρασσεται,

ταχὺς δὲ μετέθου λύσσαν, ἄρτι σωφρονῶν.

{ΟΡ.} ὦ μήτερ, ἱκετεύω σε, μὴ πίσειέ μοι

τὰς αἱματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας.

αὗται γὰρ αὗται πλησίον θρώσκουδ' ἐμοῦ.

{ΗΛ.} μέν, ὦ ταλαίπωρ, ἀτρέμα σοῖς ἐν δεμνίοις·

ὄρᾱς γὰρ οὐδὲν ὦν δοκεῖς σάφ' εἰδέναι.

{ΟΡ.} ὦ Φοῖβ, ἀποκτενοῦσί μ' αἰ κυνώπιδες

γοργῶπες, ἐνέρων ἰέρραι, δειναὶ θεαί.

{ΗΛ.} οὗτοι μεθήσω· χεῖρα δ' ἐμπλέξαδ' ἐμήν

σχῆσω σε πηδᾶν δυστυχή πηδήματα.

{ΟΡ.} μέθες· μί' οὔσα τῶν ἐμῶν Ἐρινύων

μέσον μ' ὀχμάζεις, ὡς βάλῃς ἐς Τάρταρον.

{ΗΛ.} οἶ γὼ τάλαινα, τίν' ἐπικουρίαν λάβω,

² Η αιτιολόγηση της *ιερῆς νόσου* ως ασθένειας διαφέρει ανά τα ιπποκρατικά συγγράμματα: κατά τον συγγραφέα του έργου *Περὶ Φυσῶν* (15.30-40) η νόσος προκύπτει όταν η ομαλή ροή του αίματος διαταράσσεται εξαιτίας της υπερβολικής συσσώρευσης του πνεύματος στις φλέβες, ενώ κατά τον συγγραφέα του έργου *Περὶ ἱερῆς νόσου*, η νόσος οφείλεται σε εγκεφαλική δυσλειτουργία, που προκύπτει από τη διατάραξη της ροῆς του πνεύματος στις φλέβες (Ιπποκράτης, *Περὶ ἱερῆς νόσου*, 7), προσβάλλει ανθρώπους με φλεγματώδη ιδιοσυγκρασία και είναι κληρονομική νόσος (Ιπποκράτης, *Περὶ ἱερῆς νόσου*, 5.1-15).

ἐπεὶ τὸ θεῖον δυσμενὲς κεκτήμεθα;
{OP.} δὸς τόξα μοι κερουλκά, δῶρα Λοξίου,
οἷς μ' εἶπ' Ἀπόλλων ἐξαμύνασθαι θεάς,
εἷ μ' ἔκφοβοῖεν μανιάσιν λυσσήμασιν.
βεβλήσεταί τις θεῶν βροτησίᾳ χερί,
εἰ μὴ ἕξαμείψει χωρὶς ὀμμάτων ἐμῶν.
οὐκ εἰσακούετ'; οὐχ ὀρᾶθ' ἐκηβόλων
τόξων πτερωτὰς γλυφίδας ἐξορμωμένας;
ἃ ἄτι δῆτα μέλλετ'; ἐξακρίζετ' αἰθέρα
πτεροῖς· τὰ Φοίβου δ' αἰτιᾶσθε θέσφατα.

³{ΗΛ.} Αλίμονο ἀδελφέ μου! Τα μάτια σου στριφογυρνάνε!

Γρήγορα σε έπιασε η κρίση, γιατί πριν από λίγο ήσουν στα λογικά σου.

{OP.} Μητέρα σε παρακαλώ, μη στέλνεις

τις αιματηρές και όμοιες με φίδια στην όψη κόρες.

Αυτές πηδούν γύρω από εμένα.

{ΗΛ.} Κακόμοιρε! Κάθισε ήσυχα στο κρεβάτι σου

δεν βλέπεις τίποτα απ' όσα νομίζεις ότι βλέπεις.

{OP.} Φοίβε, αυτές με μάτια άγρια όμοια με σκύλου θέλουν να με σκοτώσουν,

(είναι) ιέρειες των νεκρών και τρομερές θεές.

{ΗΛ.} Δεν θα σε αφήσω να φύγεις· Θα τυλίξω τα χέρια μου γύρω σου

και θα σε συγκρατήσω από τους απελπισμένους σπασμούς σου.

{OP.} Άσε με να φύγω! Είσαι μια από τις Ερινύες

που μέχει πιάσει από τη μέση και θέλει να με ρίξει στα Τάρταρα.

{ΗΛ.} Αλίμονό μου η δύσμοιρη! Από πού να λάβω βοήθεια,

όταν και οι θεοί είναι εναντίον μας;

{OP.} Δώσε μου το κεράτινο τόξο, δώρο του Λοξία.

³ Όλες οι μεταφράσεις των αρχαίων κειμένων που παρατίθενται προέρχονται από τον συντάκτη.

Ο Απόλλων μου είπε να απωθήσω τις θεές με αυτό,
εάν με απειλούν με κρίσεις μανίας (μανιάσιν λυσσήμασιν).
Κάποια από τις θεές θα χτυπηθεί από θνητό χέρι,
εάν δεν φύγει μπροστά από τα μάτια μου.
Δεν ακούτε αυτά που λέω; Δεν βλέπετε
από το μακρύ τόξο τα πτερωτά βέλη που ορμούν;
Α! Τι περιμένετε λοιπόν; Ανεβείτε στον ουρανό ψηλά
με τα φτερά σας. Τα κελεύσματα του Φοίβου είναι υπεύθυνα.

Ευριπίδης, *Ὀρέστης*, 253-277

Στους στίχους 254-5 η Ηλέκτρα παρατηρεί μια απότομη αλλαγή στην κίνηση των ματιών του. Η φράση *ἄρτι σωφρονῶν* δηλώνει ότι η αλλαγή από την λογική στη παράνοια συμβαίνει απότομα. Αυτή η αλλαγή οφείλεται στην όψη των Ερινύων οι οποίες καταδιώκουν τον Ορέστη για τον θάνατο της μητέρας του (255-7), ενώ και ο ίδιος ο Ορέστης αποκαλύπτει ότι η όψη αυτών των μορφών του προκαλεί *μανία* (270, *μανιάσιν λυσσήμασιν*).

Η περιστροφή των ματιών, η εκβολή αφρών από το στόμα, η οποία υπονοείται όταν η Ηλέκτρα, σε προηγούμενο στίχο, του σκουπίζει αφρούς από το στόμα (219-20, *λαβοῦ λαβοῦ δῆτ' ἐκ δ' ὄμορξον ἀθλίου στόματος ἀφρώδη πελανὸν ὀμμάτων τ' ἐμῶν*), οι σπασμοί (*δυστυχή πηδήματα*) και η απώλεια της λογικής (*μετέθου λύσσαν*) αποτελούν βασικά χαρακτηριστικά στην ιπποκρατική περιγραφή της *ιερῆς νόσου*:

ἄφωνος γίνεται καὶ πνίγεται, καὶ ἀφρὸς ἐκ τοῦ στόματος ἐκρεῖ, καὶ οἱ ὀδόντες συνηρείκασι, καὶ αἱ χεῖρες συσπῶνται, καὶ τὰ ὄμματα διαστρέφονται, καὶ οὐδὲν φρονέουσιν.

Ο ασθενής χάνει τη μιλιὰ του και πνίγεται. Χύνεται αφρός από το στόμα και τα δόντια τρίζουν, τα χέρια συσπώνται, τα μάτια γυρίζουν και (οι ασθενείς) χάνουν τα λογικά τους.

Ιπποκράτης, *Περὶ ἱερῆς νόσου*, 10.2-5

Κατὰ τον Theodorou, τα μάτια του Ορέστη προδίδουν την παράκρουση στην οποία βρίσκεται (253, ὄμμα σὸν ταρασσεται).⁴ Δίνεται ἔμφαση στην ταραχή τους (ταράσσεται), στην παρέκκλιση δηλαδή από τη συνήθη εμφάνισή τους. Οι παραισθήσεις είναι οπτικές και κάνουν τον ἥρωα αδύναμο και ευάλωτο (227, κλινόν μ' ἔς εὐνήν αὐθις· ὅταν ἀνῆ νόσος μανιάς, ἀναρθρός εἶμι κάσθενῶ μέλη). Η Ηλέκτρα ἔχει μάθει να τις αναγνωρίζει ὅταν πλησιάζουν (253). Μετά από την κρίση ἔχει αμνησία (218, πόθεν ποτ' ἦλθον δεῦρο; πῶς δ' ἀφικόμην; ἀμνημονῶν γάρ, τῶν πρὶν ἀπολειφθεὶς φρενῶν) και στα μεσοδιαστήματα από τις κρίσεις δεν θέλει να φάει και να πλυθεί.

Κατὰ τη διάρκεια της κρίσης ο Ορέστης θέλει να επιτεθεί στην ἀδελφή του, νομίζοντας ὅτι και αυτή είναι μια Ερινύα. Η βαριά θλίψη, οι ψευδαισθήσεις και οι αυτοκαταστροφικές τάσεις των επιληπτικών, ὅπως παρουσιάζονται στην ιατρική πραγματεία *Περὶ παρθενίων*, φανερώνουν ὅτι τα συμπτώματα που εἶχε ο Ορέστης αφορούσαν και τους επιληπτικούς:

Πρῶτον περὶ τῆς ἱερῆς νόσου καλεομένης, καὶ περὶ τῶν ἀποπληκτικῶν, καὶ περὶ τῶν δειμάτων, ὀκόσα φοβεῦνται ἰσχυρῶς ἄνθρωποι, ὥστε παραφρονέειν καὶ ὀρῆν δοκεῖν δαίμονας τινὰς ἐφ' ἑωυτῶν δυσμενέας, ὀκότε μὲν νυκτός, ὀκότε δὲ ἡμέρης, ὀκότε δὲ ἀμφοτέρῃσι τῆσιν ὥρησιν. Ἔπειτα ἀπὸ τῆς τοιαύτης ὄψιος πολλοὶ ἤδη ἀπηγχονίσθησαν, πλέονες δὲ γυναῖκες ἢ ἄνδρες· ἀθυμοτέρη γὰρ καὶ λυπηροτέρη ἡ φύσις ἢ γυναικεῖη.

⁴ Theodorou (1993: 35).

Πρώτα θα μιλήσω για την *ιερή νόσο*, για την *ἀποπληξία*⁵ και για τους φόβους, όσα δηλαδή τρέμουν οι άνθρωποι αρκετά, σε σημείο που να παραφρονούν και να νομίζουν ότι βλέπουν κάποιους δαίμονες που είναι δυσμενείς απέναντί τους, άλλοτε τη νύχτα, άλλοτε τη μέρα, άλλοτε ανεξαρτήτου ώρας. Έπειτα, μετά από αυτά τα οράματα, πολλοί απαγχονίστηκαν, περισσότερες γυναίκες παρά άντρες. Διότι, η γυναικεία φύση είναι πιο κοντά στα συναισθήματα της *ἀθυμίας* και της *λύπης*.

Ιπποκράτης, *Περὶ Παρθενίων*, 1.5-12

Τα παραπάνω συμπτώματα, τα οποία έχουν οδηγήσει ανθρώπους σε αυτοκτονία, δηλαδή η παραφροσύνη και η θέα οραμάτων που προκαλούν τρόμο, παρουσιάζονται ως συμπτώματα της *ιερῆς νόσου*. Η παραφροσύνη, ο φόβος και τα φρικώδη οράματα παρουσιάζονται και στην περίπτωση του Ορέστη. Ο όρος *δειμάτων* αναφέρεται στον τρόπο για πλάσματα που περιφέρονται τη νύκτα και για τέρατα.⁶

Το χωρίο 30-32 του έργου *Περὶ ιερῆς νόσου* αναφέρεται στις απόψεις διάφορων αγυρτών που υποστηρίζουν ότι μπορούν να γιατρέψουν τη νόσο. Παρόλο που ο ιπποκρατικός συγγραφέας αντιτίθεται στις θεραπευτικές μεθόδους και τις διαγνώσεις στις οποίες προβαίνουν αυτοί οι «ψευδογιατροί», οι λαϊκές παραδόσεις που συνδέονταν με την *ιερή νόσο* εντάσσονται στη σκηνή του Ορέστη:

οἷσι δὲ νυκτὸς δείματα παρίσταται καὶ φόβοι καὶ παράνοιαι καὶ ἀναπηδήσεις ἐκ τῆς κλίνης καὶ φεύξιες ἕξω, Ἐκάτης φασὶν εἶναι ἐπιβολὰς καὶ ἠρώων ἐφόδους.

⁵ Η *ἀποπληξία* δημιουργείται από λύματα του εγκεφάλου, όταν αυτά δεν αποπεμφθούν από το σώμα μέσω των αναμενόμενων εξωτερικών οδών, όπως είναι τα μάτια, η μύτη ή τα αυτιά. Αποτελεί αποτέλεσμα εγκεφαλικής βλάβης και συνοδεύεται από ασφυξία, σπασμούς και αφωνία (Ιπποκράτης, *Περὶ ἀδένων οὐλομελῆς*, 12.11-15).

⁶ Ευριπίδης, *Ἡρακλῆς μαινόμενος* 700, *δείματα θηρῶν* [τρομερά τέρατα]/ Αισχύλος, *Χοηφόροι* 586, *δεινὰ δειμάτων ἄχη* [Τέρατα που προκαλούν οδυνηρό και τρομακτικό πόνο].

Σε αυτούς που το βράδυ έρχονται τρόμοι, φόβοι, χάνουν τα λογικά τους και πηδούν από το κρεβάτι τους φεύγοντας, λένε ότι η Εκάτη θέλει να τους κάνει κακό ή ότι ήρωες τους επιτίθενται.

Ιπποκράτης, *Περὶ ἰερῆς νόσου*, 4.30.1-3

Σε αυτό το απόσπασμα ο φόβος, η έγερση από το κρεβάτι, η απώλεια της λογικής, η παρουσία της κατεξοχὴν χθόνιας θεότητας Εκάτης που προκαλεί τρόμο και θέλει να κάνει κακό στον ασθενή (όπως οι Ερινύες στον Ορέστη) είναι συμπτώματα της ἰερῆς νόσου και εντάσσονται στην σκηνή του Ορέστη. Στο παρακάτω απόσπασμα η κρίση του Ορέστη τελειώνει τόσο απότομα όσο άρχισε:

{OP.} ἕα·τί χρῆμ' ἀλύω, πνεῦμ' ἀνεῖς ἐκ πλευμόνων.

ποῖ ποῖ ποθ' ἠλάμεσθα δεμνίων ἄπο;

ἐκ κυμάτων γὰρ αὔθις αὖ γαλήν' ὀρώ.

σύγγονε, τί κλαίεις κρᾶτα θεῖδ' ἔσω πέπλων;

αἰσχύνομαί σοι μεταδιδούς πόνων ἐμῶν

ὄχλον τε παρέχων παρθένω νόσοις ἐμαῖς.

μῆ τῶν ἐμῶν ἕκατι συντήκου κακῶν·

σὺ μὲν γὰρ ἐπένευσας τάδ', εἴργασται δ' ἐμοὶ

μητρῶον αἷμα· Λοξία δὲ μέμφομαι,

ὅστις μ' ἐπάρας ἔργον ἀνοσιώτατον,

τοῖς μὲν λόγοις ἠὔφρανε, τοῖς δ' ἔργοισιν οὔ.

οἶμαι δὲ πατέρα τὸν ἐμόν, εἰ κατ' ὄμματα

ἐξιστόρουν νιν μητέρ' εἰ κτεῖναί με χρή,

πολλὰς γενεῖου τοῦδ' ἂν ἐκτεῖναι λιτὰς

μήποτε τεκούσης ἐς σφαγὰς ὦσαι ξίφος,

εἰ μήτ' ἐκεῖνος ἀναλαβεῖν ἔμελλε φῶς

ἐγὼ θ' ὁ τλήμων τοιάδ' ἐκπλήσειν κακά.
καὶ νῦν ἀνακάλυπτ', ὦ κασιγνήτη, κάρα,
ἐκ δακρύων τ' ἄπελθε, κεῖ μάλ' ἀθλίως
ἔχομεν. ὅταν δὲ τᾶμ' ἀθυμήσαντ' ἴδης,
σύ μου τὸ δεινὸν καὶ διαφθαρέν φρενῶν
ἴσχναινε παραμυθοῦ θ' ὅταν δὲ σὺ στένης,
ἡμᾶς παρόντας χρὴ σε νοθετεῖν φίλα·

Τι μου συμβαίνει; Εἶμαι πολὺ ταραγμένος, καὶ δὲν ἀναπνέω καλά.
Πότε, πότε σηκώθηκα ἀπὸ το κρεβάτι μου καὶ γιὰ πού;
Μετά ἀπὸ τὴ τρικυμία, ἀντικρίζω γαλήνη πάλι.
Ἀδελφή μου, γιὰτί κλαῖς καὶ καλύπτεις τὸ πρόσωπό σου με τὸ πέπλο σου;
Ντρέπομαι πού σου μεταφέρω τὰ δικά μου βάσανα
καὶ φορτώνω σε ἓνα νεαρό κορίτσι τὴ δική μου ἀρρώστια.
Μη λιώνεις στὰ κλάματα γιὰ λογαριασμό των συμφορῶν μου.
Παρόλο πού συμφώνησες, δικό μου ἔργο ἦταν
ἡ δολοφονία τῆς μάνας. Τὸν Λοξία κατηγορῶ,
ὁ ὁποῖός με ἐσπρωξε σὲ ἀνόσιο ἔργο.
Με τὰ λόγια εὐχαριστοῦσε καὶ ὄχι με τὶς πράξεις.
Νομίζω ὅτι εἰάν ρώταγα τὸν πατέρα μου κατὰ πρόσωπο,
εἰάν θα ἔπρεπε νὰ σκοτώσω τὴ μάνα,
θα ἔβαζε συνεχῶς τὸ χέρι του στὰ γένια μου
παρακαλώντας με νὰ μὴ τῆς μπήξω τὸ σπαθί μου,
καθότι ἐκεῖνος δὲν θα ἐπέστρεφε ἔτσι καὶ ἀλλιῶς στὸ φῶς
καὶ ἐγὼ στὴν ἀθλιότητα μου θα ἔπρεπε νὰ υποφέρω δυστυχίες σαν αὐτές.
Καὶ τώρα ἀδελφή βγάλε τὸ κάλυμμα ἀπὸ τὸ κεφάλι σου
καὶ σταμάτα νὰ κλαῖς, ἀκόμη καὶ ἀν ἡ κατάστασή σου εἶναι ἀσχημὴ.
Ὅταν με βλέπεις νὰ ἀπελπίζομαι,
γιάτρεψε τὸν ταραγμένο μου νοῦ

και δώσε μου θάρρος. Όταν, όμως, αναστενάζεις
θα στέκομαι δίπλα σου και θα σε νουθετώ αδελφικά.

Ευριπίδης, *Ορέστης*, 278-300

Ο Ορέστης επανέρχεται στη λογική στο στίχο 277, γεγονός το οποίο σηματοδοτείται από το επιφώνημα *ἔα*. Δεν αναπνέει καλά και αναρωτιέται για το τι έγινε. Ο στίχος «τὸ δεινὸν καὶ διαφθαρὲν φρενῶν» δηλώνει κατά τον Willink τους παράλογους φόβους του Ορέστη.⁷ Ο Ορέστης παρακαλεί την Ηλέκτρα να τον φροντίσει και να σταθεί δίπλα του όταν ξαναβρεθεί σε μια τέτοια κατάσταση και απελπιστεί (*ἀθυμήσαντ'*). Η βοήθεια η οποία ζητά από την αδελφή του είναι να τον παρηγορεί (*παραμυθοῦ*) και να του δίνει θάρρος. Η φροντίδα, η ενθάρρυνση και η συμβουλή για την διάκριση της πραγματικότητας από την ψευδαίσθηση είναι τα κύρια πράγματα που ζητά ο Ορέστης.

Στο παραπάνω απόσπασμα η *ἀθυμία* δεν είναι ένα κύριο χαρακτηριστικό της ασθένειας του Ορέστη, αλλά προκύπτει έμμεσα, όταν ο Ορέστης είναι στα λογικά του και απελπισμένος πλέον αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να γιατρευτεί από τη νόσο πρόκειται για την απελπισία και το συναίσθημα του αβοήθητου μπροστά στα συνεχή και απειλητικά οράματα των Ερινύων.

Στο στίχο 280 η αρχή και το τέλος της κρίσης του Ορέστη περιγράφεται από τον ίδιο ως τρικυμία και γαλήνη αντίστοιχα (*ἐκ κυμάτων γὰρ αὖθις αὖ γαλήν' ὄρω*). Στο δέκατο τέταρτο κεφάλαιο από το έργο *Περὶ φυσῶν* παρατηρείται μια ομοιότητα στον τρόπο που χαρακτηρίζεται η αρχή και το τέλος της κρίσης ατόμων που έχουν την *ίερη* νόσο: η αρχή ονομάζεται *χειμῶν*, δηλαδή καταιγίδα και η απαλλαγή από την κρίση *γαλήνη*. Αυτή η μεταφορά προφανώς θα χρησιμοποιούνταν και από γιατρούς.

⁷ Willink (1986: 134).

πότε οὖν παύσονται (τῆς ἱερῆς) νούσου καὶ τοῦ παρεόντος χειμῶνος οἱ ὑπὸ τούτου τοῦ νοσήματος ἀλισκόμενοι; ὁπότεν γυμνασθὲν ὑπὸ τῶν πόνων τὸ σῶμα θερμήνη τὸ αἷμα· τὸ δὲ διαθερμανθὲν ἐθήρμηνε τὰς φύσας, αὗται δὲ διαθερμανθεῖσαι διαφέρονται καὶ διαλύουσι τὴν σύστασιν τοῦ αἵματος, αἱ μὲν συνεξελθοῦσαι μετὰ τοῦ πνεύματος, αἱ δὲ μετὰ τοῦ φλέγματος· ἀποζέσαντος δὲ τοῦ ἀφροῦ καὶ καταστάντος τοῦ αἵματος καὶ γαλήνης ἐν τῷ σώματι γενομένης πέπαυται τὸ νόσημα.

Πότε τα θύματα απαλλάσσονται ἀπὸ τῆ (ἱερῆ) νόσο καὶ τὴν καταιγίδα ποὺ τὴ συνοδεύει; Ὄταν τὸ σῶμα ἐξασκημένο ἀπὸ τὶς καταπονήσεις τοῦ ζεστάνει τὸ αἷμα. Τὸ αἷμα ἀφοῦ θερμανθεῖ στὴν ολόκληρά του με τὴ σειρά του θερμαίνει τὸν ἀέρα καὶ αὐτὸς ἀφοῦ θερμανθεῖ στὴν ολόκληρά του διασκορπίζεται καὶ διαλύει τὴ σύσταση τοῦ αἵματος: κάποιο μέρος τοῦ πηγαίνει με τὸ πνεῦμα καὶ ἄλλο με τὸ φλέγμα. Ἡ νόσος ἔχει τελειώσει ὅταν δὲν παράγεται πλέον ἀφρός, ὅταν τὸ αἷμα ἀποκατασταθεῖ καὶ ἡ γαλήνη ἔχει προκύψει στὸ σῶμα.

Ἱπποκράτης, *Περὶ φουσῶν*⁸, 14.50.5-64

Στὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Μενέλαος, ὅταν ἐρχεται γιὰ νὰ συναντήσει τὸν Ορέστη, φαίνεται νὰ υιοθετεῖ ρόλο ἱατροῦ, καθὼς κάνει λεπτομερεῖς ἐρωτήσεις γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ Ορέστη ἀπὸ τὸν στίχο 395 ἕως τὸν 409. Συγκεκριμένα ρωτᾶει: πότε ξεκίνησε ἡ κρίση, σὲ ποιο μέρος ἐγίνε, εἴν ἦταν κάποιος δίπλα νὰ τὸν βοηθήσει καὶ τι εἶδους οράματα βλέπει.

{MEN.} τί χρῆμα πάσχεις; τίς ὁ ἀπόλλυσιν νόσος;

{OP.} ἡ σύνεσις, ὅτι σύννοϊδα δειν'εἰργασμένος.

{MEN.} πῶς φῆς; σοφόν τοι τὸ σαφές, οὐ τὸ μὴ σαφές.

{OP.} λύπη μάλιστά γ' ἡ διαφθείρουσά με . . .

⁸ Τὸ *Περὶ φουσῶν* ἀποτελεῖ μιὰ πραγματεία ποὺ ἀφορᾶ τὸν ἀέρα ποὺ βρίσκεται μέσα στὸ σῶμα σὲ ἀντίθεση με τὸν ἀέρα ποὺ βρίσκεται ἔξω του.

{MEN.} δεινή γὰρ ἢ θεός, ἀλλ' ὅμως ἰάσιμος.
 {OP.} . . . μανίαι τε, μητρὸς αἵματος τιμωρίαν.
 {MEN.} ἤρξω δὲ λύσεως πότε; τίς ἡμέρα τότε ἦν;
 {OP.} ἐν ἧ' τάλαιναν μητέρ' ἐξώγκουν τάφω.
 {MEN.} πότερα κατ' οἴκους ἢ προσεδρεύων πυρᾷ;
 {OP.} ἐκτός, φυλάσσω ὀστέων ἀναίρεσιν.
 {MEN.} παρῆν τις ἄλλος, ὃς σὸν ὥρθευεν δέμας;
 {OP.} Πυλάδης γ', ὁ συνδρῶν αἷμα καὶ μητρὸς φόνον.
 {MEN.} φαντασμάτων δὲ τάδε νοσεῖς ποίων ὕπο;
 {OP.} ἔδοξ' ἰδεῖν τρεῖς Νυκτὶ προσφερεῖς κόρας.
 {MEN.} οἷδ' ἄς ἔλεξας, ὀνομάσαι δ' οὐ βούλομαι.

{MEN.} Τι σου συμβαίνει; Ποια νόσος σε ἔχει καταστρέψει;
 {OP.} Ἡ συνειδητοποίηση (σύνεσις): ἡ γνώση ὅτι ἔχω διαπράξει τρομερά πράγματα.
 {MEN.} Τί εννοεῖς; Ἡ σαφήνεια εἶναι δείγμα σοφίας, ὄχι ἡ ασάφεια.
 {OP.} Αυτό που με καταστρέφει περισσότερο ἀπὸ ὅλα εἶναι ἡ λύπη. . .
 {MEN.} Τρομακτικὴ θεά, ἀλλὰ γιὰ τρεῖς.
 {OP.} . . . κρίσεις μανίας (μανίαι), ὡς τιμωρία γιὰ τὸ αἷμα τῆς μητέρας μου.
 {MEN.} Πότε ἀρχισε ἡ κρίση (λύσεως); Ποια μέρα;
 {OP.} Τὴν ἡμέρα που ὑψῶνα τὸν τάφο τῆς δύστυχῆς μητέρας μου.
 {MEN.} Που; Στὸ σπῆτι σου ἢ στέκοντας δίπλα στὴ νεκρικὴ πυρά;
 {OP.} Ἐξω, περιμένοντας γιὰ τὴν συγκομιδὴ τῶν λειψάνων.
 {MEN.} Ἦταν κάποιος δίπλα σου γιὰ νὰ σε συγκρατήσῃ;
 {OP.} Ναι, ὁ Πυλάδης, που βοήθησε στὸ φόνο τῆς μητέρας μου.
 {MEN.} Τι εἶδους ὀπτασίες (φαντασμάτων) προκαλεῖ αὐτὴ ἡ νόσος;
 {OP.} Μου φαίνεται ὅτι βλέπω τρεῖς κόρες που μοιάζουν με τὴ Νύκτα.
 {MEN.} Ξέρω γιὰ ποιες μιλάς, ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ προφέρω τὸ ὄνομά τους.

Ευριπίδης, Ὀρέστης, 395-409

Στον στίχο 395 ο Μενέλαος ρωτά τον Ορέστη ευθέως ποια είναι η νόσος από την οποία πάσχει (*τίς ὁ ἀπόλλυσιν νόσος*) και ο Ορέστης απαντά ότι η νόσος του είναι η *μανία*, η οποία προκλήθηκε από τη δολοφονία της μητέρας του (400, *μανίαι τε, μητρὸς αἵματος τιμωρίαν*). Ο πληθυντικός *μανίαι*, αναφέρεται στην ποσότητα⁹ των κρίσεων που έχει κατά καιρούς. Σε αντίθεση με τους όρους νόσος και *μανία*, ο όρος λύσης αποτελεί μια εικονοποίηση της ίδιας της κρίσης. Ο Αριστοτέλης και ο Ξενοφώντας χρησιμοποιούν τον όρο λύσσα για να αναφερθούν στην αντίστοιχη νόσο που προσβάλλει τους σκύλους.¹⁰

Η νόσος του Ορέστη έχει τρία στάδια. Η συνειδητοποίηση (*σύνεσις*) της πράξης, με τη σειρά της προξενεί τη *λύπη*, η οποία προξενεί τη *μανία*. Οι παραισθήσεις και τα σωματικά συμπτώματα είναι εκδηλώσεις της *μανίας*. Σύμφωνα με τον Μενέλαο, η αρρώστια του Ορέστη είναι δύσκολη και συγκεκριμένα αναφέρει: *δεινή γὰρ ἢ θεός (λύπη), ἀλλ' ὅμως ἰάσιμος* (398). Άρα, κατά τον Μενέλαο η *λύπη* είναι το βασικό πρόβλημα. Συνεπώς, επειδή η νόσος του αφορά σε μεγάλο μέρος τον συναισθηματικό του κόσμο, ο Μενέλαος υπονοεί ότι εάν μπορούσε να ισορροπήσει τα συναισθήματά του θα γιάτρευε τη νόσο του,¹¹ εάν δηλαδή ο Ορέστης έφερνε τα συναισθήματά του στην επιφάνεια και τα αποδεχόταν. Η *μανία* του οφείλεται στο γεγονός ότι δεν δέχεται να κάνει κάτι τέτοιο, καθότι η *σύνεσις* δηλαδή η συνειδητοποίηση του γεγονότος δεν το επιτρέπει.

Ο όρος *φαντασμάτων* θα προσεγγιστεί μέσα από ένα απόσπασμα του Χρύσιππου που διασώζεται σε ένα νόθο έργο του Πλουτάρχου. Ο Χρύσιππος, μάλιστα, εξηγεί τους όρους *φανταστικόν*, *φανταστόν* και *φάντασμα* χρησιμοποιώντας το παράδειγμα του Ορέστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη. Η *φαντασία* είναι μια διέγερση (*πάθος*) η οποία εκδηλώνεται μέσα στη ψυχή και εμφανίζει μαζί και το αίτιο που την

⁹ Κάτι αντίστοιχο δηλώνει και ο όρος *ἀγρυπνίαι* (*Περὶ ἰερῆς νόσου*, 17.1-26).

¹⁰ Αριστοτέλης, *Τῶν περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν*, 604a6/ Ξενοφών, *Κύρου ἀνάβασις*, 5.7.26.3.

¹¹ Theodorou (1993: 38).

προκάλεσε, δηλαδή το αντικείμενο που έγινε αντιληπτό από τα όργανα της αισθήσεως.¹² Άλλος όρος που χρησιμοποιείται για να εξηγηθεί αυτή η έννοια είναι ο όρος νοερή αναπαράσταση. Κατά το Χρύσιππο, η φαντασία είναι τύπωση στην ψυχή όμοια με αυτή που κάνει η σφραγίδα στο κερί.¹³ Ο Χρύσιππος διαχωρίζει τη νοητική παράσταση (φαντασία) από τη φανταστική παράσταση (φανταστικόν) και εξηγεί την διαφορά ως εξής:

φανταστικόν δ' ἐστὶ διάκενος ἔλκυσμός, πάθος ἐν τῇ ψυχῇ ἀπ' οὐδενὸς φανταστοῦ γινόμενον, καθάπερ ἐπὶ τοῦ σκιαμαχοῦντος καὶ κενοῖς ἐπιφέροντος τὰς χεῖρας· τῇ γὰρ φαντασίᾳ ὑπόκειται τι φανταστόν, τῷ δὲ φανταστικῷ οὐδέν. Φάντασμα δ' ἐστίν, ἐφ' ὃ ἐλκόμεθα κατὰ τὸν φανταστικὸν διάκενον ἔλκυσμόν· ταῦτα δὲ γίνεται ἐπὶ τῶν μελαγχολώντων καὶ μεμνηότων. Ὁ γοῦν τραγικὸς Ὀρέστης ὅταν λέγῃ (Εὐρ. Ὀρ. 255-57):

ὦ μήτηρ, ἰκετεύω σε, μὴ' πίσειέ μοι
τὰς αἱματωποὺς καὶ δρακοντώδεις κόρας·
αὗται γάρ, αὗται πλησίον θρώσκουσί μου'
λέγει μὲν αὐτὰ ὡς μεμνηὼς ὄρᾳ δ' οὐδέν, ἀλλὰ δοκεῖ μόνον·

Φανταστική παράσταση (φανταστικόν) είναι η ἔλξη προς σημείον κενό, μια διέγερση (πάθος) που εκδηλώνεται στην ψυχή, χωρίς να προκαλείται από παράσταση κανενός εξωτερικού αντικειμένου, ότι δηλαδή συμβαίνει σε κάποιον που παλεύει με σκιές και απλώνει τα χέρια στο κενό. Γιατί, βέβαια, στη νοητική παράσταση (φαντασία) υπάρχει κάποιο εξωτερικό αντικείμενο, ενώ στην φανταστική παράσταση (φανταστικόν) δεν υπάρχει. Και φάντασμα είναι το σημείο στο οποίο ελκόμαστε κατά τη φανταστική παράσταση ενός σημείου ἔλξης κενού. Αυτά τα συμπτώματα εκδηλώνονται, όταν οι

¹² Χρύσιππος, *fragmenta logica et physica*, 458.

¹³ Διογένης Λαέρτιος, *Ζήνων*, 50.

άνθρωποι πάσχουν από μελαγχολία και όταν καταλαμβάνονται από μανία. Έτσι, όταν ο Ορέστης στην ομώνυμη τραγωδία λέει:

«Μητέρα σε παρακαλώ, μην στέλνεις
τις αιματηρές και όμοιες με φίδια στην όψη κόρες,
Αυτές πηδούν γύρω από εμένα».¹⁴

Μιλάει κυριευμένος από τη μανία και εκεί που κοιτάζει τίποτε δεν βλέπει, αλλά νομίζει πως βλέπει.

Ψευδοπλούταρχος, *Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφους φυσικῶν δογμάτων βιβλία Ε'*,
900e11- 901a2

Στο βίο του Ζήνωννα ο Διογένης Λαέρτιος παραθέτει δύο είδη φαντασίας: Η καταληπτική φαντασία είναι η τύπωση που προκύπτει από ένα πραγματικό αντικείμενο, ενώ η ἀκατάληπτος φαντασία προκύπτει από κάτι που δεν υπάρχει ή εάν υπάρχει δεν γίνεται σωστά αντιληπτό από τα όργανα της αισθήσεως. Βάσει αυτού θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η κρίση μανίας του Ορέστη περνάει από δύο στάδια: Αρχικά ο Ορέστης αναγνωρίζει την αδελφή του Ηλέκτρα και φαντάζεται να στέκονται πλάι της οι Ερινύες. Έπειτα, όταν η Ηλέκτρα πιάνει το χέρι του για να τον καθησυχάσει, ο Ορέστης την βλέπει και αυτήν σαν μια από τις Ερινύες. Κατά τον Χρύσιππο, στο πρώτο στάδιο ο Ορέστης είναι θύμα μιας φανταστικής παράστασης (φανταστικόν), μιας ψευδαίσθησης δηλαδή, αφού εκεί που κανένας δεν υπάρχει, αυτός βλέπει Ερινύες. Στο δεύτερο στάδιο θεωρεί ότι και η αδελφή του είναι μια από τις Ερινύες, οπότε πρόκειται για εντύπωση αληθινή και ψευδή ταυτόχρονα, και είναι αυτό που ονομάζεται παραίσθηση. Στο πρώτο στάδιο (στην ψευδαίσθηση δηλαδή) δεν υπάρχει κάποιο εξωτερικό αντικείμενο που να πυροδοτεί την οπτική λειτουργία, ενώ

¹⁴ Ευριπίδης, *Όρέστης*, 255.

στην δεύτερη περίπτωση υπάρχει κάποιο αντικείμενο το οποίο, όμως, δεν γίνεται σωστά αντιληπτό από το ήγεμονικόν, το βασικό κέντρο αντίληψης.

Επιστρέφοντας στον Ιπποκράτη, στη ενδέκατη παράγραφο του ιπποκρατικού έργου *Περὶ ἀδένων οὐλομελῆς*¹⁵ αναφέρεται ότι ο εγκέφαλος προκαλεί ασθένειες, όταν κατακρατεί ή στέλνει ουσίες που πλεονάζουν σε αυτόν (*πλεονεξίην*) στα κατώτερα μέρη του σώματος (π.χ στα αγγεία, στο μυελό των οστών και στους γοφούς). Κανονικά αυτές οι ουσίες (ρόοι) εκκρίνονται από τα μάτια, τη μύτη και τα αφτιά. Αν δεν εκκριθούν από εκεί αυτά τα λύματα, τότε η ομαλή λειτουργία του εγκεφάλου διαταράσσεται:

ἄλλοτε δὲ δριμὺ μὲν οὐ ποιέεται τὸ ρεῦμα, πλῆθος δ' ὄν τὸ ἐμπεσὸν πονέει τοῦτο, καὶ ἡ γνώμη ταραττεται, καὶ περίεισιν ἄλλοια φρονῶν καὶ ἄλλοια ὀρέων· φέρων τὸ ἦθος¹⁶ τῆς νούσου σεσηρόσι μειδιήμασι καὶ ἄλλοκότοισι φαντάσμασιν.

Άλλες φορές η ροή δεν είναι τόσο ορμητική, αλλά καθώς η συγκέντρωση (των λυμάτων) είναι μεγάλη προκαλείται πόνος. Η κρίση διαστρεβλώνεται και ο ασθενής σκέφτεται και βλέπει αλλόκοτα πράγματα, βιώνοντας τη νόσο με έντονο γέλιο και αλλόκοτα οράματα.

Ιπποκράτης, *Περὶ ἀδένων οὐλομελῆς*, 12.15-19

Στο κείμενο χρησιμοποιείται το ρήμα *ταράττεται* το οποίο παρουσιάζεται και στην περιγραφή των ματιών του Ορέστη. Σύμφωνα με το κείμενο η παραγωγή αλλόκοτων οραμάτων οφείλεται σε εγκεφαλικά λύματα τα οποία δεν έχουν αποπεμφθεί από το σώμα, προκαλώντας προβλήματα στην κρίση και την όραση (*ἄλλοκότοισι φαντάσμασιν*), αφού ο ασθενής γελά χωρίς να υπάρχει κάποιο υπαρκτό εξωτερικό

¹⁵ Ο τίτλος σημαίνει «η γενική φύση των αδένων».

¹⁶ Με τη φράση *ἦθος τῆς νούσου* εννοείται το είδος της νόσου. Το ίδιο ισχύει και για τον Γαληνό όταν αναφέρεται στο *ἦθος* του πυρετού, δηλαδή στο είδος του πυρετού (Γαληνός, *Περὶ διαφορᾶς πυρετῶν βιβλίον πρῶτον*, 353.6-7).

ερέθισμα. Τέλος, στο χωρίο 468.17 του ιπποκρατικού έργου *Περὶ παρθενίων* ο συγγραφέας αναφερόμενος σε μια ασθένεια που προσβάλλει τα νεαρά κορίτσια πριν την αρχή της εμμηνόρροιας χρησιμοποιεί τον όρο *φαντασμάτων* για να χαρακτηρίσει τα φρικώδη οράματα που ταλαιπωρούν μερικά νεαρά κορίτσια σε αυτό το ηλικιακό στάδιο. Συνεπώς, ο όρος *φάντασμα*, αναφέρεται σε αλλόκοτα οράματα και είναι ένας όρος που χρησιμοποιείται και από την ιατρική.

Υπάρχουν αρκετά σημεία στο ιπποκρατικό corpus όπου η *λύπη* μπορεί να οδηγήσει σε ασθένεια. Στο *Περὶ διαίτης ὀξέων* (16.1-11) παρουσιάζεται ότι, σε σωματικά συμπτώματα, όπως η αδυναμία στο σώμα, η κεφαλαλγία και η αίσθηση βάρους στα γόνατα, που προκαλούνται από την *λύπη* (ὑπὸ λύπης), από τις μέριμνες (*φροντίς*) ή την ἔλλειψη ὕπνου, δεν πρέπει να συνταγογραφείται *ελλέβορος*¹⁷. Στο χωρίο 11.40 του ίδιου έργου (*Περὶ διαίτης ὀξέων*) παρουσιάζεται ότι η λανθασμένη συνταγογράφηση από την πλευρά του ιατρού, επηρεάζει την διάθεση των ασθενών. Η αποβολή χολωδών ουσιών από την περιοχή του στήθους και βλαβερών ουσιών από το κεφάλι προκαλεί αϋπνία, ενώ παράλληλα οι ασθενείς κατακλύζονται από *λύπη* και πικρία φτάνοντας στα όρια της παραφροσύνης (*περίλυποι δὲ καὶ πικροὶ γίνονται καὶ παραφρονέουσι*). Στο τρίτο βιβλίο του ιπποκρατικού έργου *Περὶ ἐπιδημιῶν* παρουσιάζεται ένα περιστατικό στο οποίο η ασθένεια μιας γυναίκας έχει προκληθεί από *λύπη*, η οποία παρουσιάζει ομοιότητες με την περίπτωση του Ορέστη:

Ἄρῳστος ἐνδέκατος.

Ἐν Θάσῳ γυνὴ δυσάνιος, ἐκ λύπης μετὰ προφάσιος ὀρθοστάδην ἐγένετο ἄγρυπνός τε καὶ ἄσιτος, καὶ διψώδης ἦν καὶ ἀσώδης. Ὡκίει δὲ πλησίον τοῦ Πυλάδου, ἐπὶ τοῦ λείου. Τῇ πρώτῃ, ἀρχομένης νυκτὸς, φόβοι, λόγοι πολλοὶ, δυσθυμίη, πυρέτιον λεπτόν· πρωὶ σπασμοὶ πολλοί· ὅτε δὲ διαλίποιν οἱ σπασμοὶ οἱ πολλοὶ, παρέλεγεν, ἤσχρομύθει·

¹⁷ Ο ελλέβορος ήταν φυτό το οποίο χρησιμοποιούνταν ως καθαρτικό φάρμακο (Παυσανίας, *Ἑλλάδος περιηγήσεως*, 35.7).

πολλοὶ πόνοι, μεγάλοι, ξυνεχέες. Δευτέρη, διὰ τῶν αὐτῶν· οὐδὲν ἔκοιμᾶτο· πυρετὸς ὀξύτερος. Τρίτη, οἱ μὲν σπασμοὶ ἀπέλιπον· κῶμα δὲ, καὶ καταφορῆ, καὶ πάλιν ἔγερσις· ἀνήϊσσε, κατέχειν οὐκ ἠδύνατο, παρέλεγε πολλά· πυρετὸς ὀξύς· ἐς νύκτα δὲ ταύτην ἴδρωσε πολλῶ θερμῶ δι' ὄλου· ἄπυρος· ὕπνωσε, πάντα κατενόει, ἐκρίθη. Περὶ δὲ τὴν τρίτην ἡμέρην, οὐρα μέλανα, λεπτά, ἐναιώρημα δὲ ἐπὶ πουλὺ στρογγύλον, οὐχ ἴδρυτο· περὶ δὲ κρίσιν γυναικεῖα πουλλὰ κατέβη.

Στη Θάσο μια θλιμμένη γυναίκα, η οποία βίωνε λύπη για κάποιο σαφή λόγο, χωρίς να πηγαίνει στο κρεβάτι έμενε άγρυπνη, άσιτη και υπέφερε από δίψα και ναυτία. Ζούσε κοντά στον Πυλάδη στην πεδιάδα. Την πρώτη μέρα, καθώς άρχισε η νύχτα, παρουσιάστηκαν (συμπτώματα όπως) φόβοι, πολυλογία, δύσθυμία και χαμηλός πυρετός. Το πρωί είχε πολλούς σπασμούς. Όταν σταματούσαν οι πολλοί σπασμοί, μιλούσε ασυνάρτητα και εκφραζόταν με αισχρότητα. Πόνοι έντονοι και συνεχείς. Την δεύτερη μέρα εμφάνισε τα ίδια συμπτώματα. Δεν κοιμόταν. Ο πυρετός ήταν αυξημένος. Την τρίτη μέρα οι σπασμοί παρήλθαν. Ήταν σε κωματώδη κατάσταση. Τη διάθεση για ύπνο ακολουθούσε η αγρυπνία. Αναπηδούσε, δεν μπορούσε να συγκρατήσει τον εαυτό της και μιλούσε ασυνάρτητα, ο πυρετός ήταν αυξημένος. Την ίδια νύχτα είχε θερμό ιδρώτα παντού, δεν είχε πυρετό, κοιμήθηκε, κατανοούσε τα πάντα γύρω της. Κρίσις¹⁸. Κοντά στην τρίτη μέρα τα ούρα ήταν μελανά, αραιά με ουσίες που αιωρούνταν κυκλικά και δεν σταματούσαν σε ένα σημείο. Κοντά στην περίοδο της κρίσης η έμμηνος ρύση ήταν έντονη.

Ιπποκράτης, *Περὶ ἐπιδημιῶν*, 3.11

Η ασθένεια της γυναίκας από την Θάσο ξεκίνησε από τη λύπη για έναν λόγο (έκ λύπης μετά προφάσιος) ο οποίος δεν αναφέρεται στο κείμενο. Η λύπη της προκάλεσε προβλήματα στην διατροφή, στον ύπνο, ενώ παράλληλα ένιωθε ναυτία. Η παρουσία

¹⁸ Ο όρος κρίσις σε αυτό το σημείο δηλώνει την παροδική απαλλαγή από τη νόσο (βλ. Ιπποκράτης, *Παραγγελία*, 14.10).

της δυσθυμίας, τίθεται πολύ κοντά με το φόβο, και σε δεύτερο βαθμό με άλλα συμπτώματα, όπως η αϋπνία, η δίψα και η ασυνάρτητη ομιλία (παρέλεγεν). Στην αρχή του χωρίου η γυναίκα χαρακτηρίζεται *δυσάνιος*. Ο Γαληνός παραθέτει την ερμηνεία που έχει αποδώσει ο Κριτίας¹⁹ στην έννοια *δυσήνιος* (ή *δυσάνιος*) στο έργο του *Περὶ φύσεως ἔρωτος ἢ ἀρετῶν*. Κατά τον Κριτία, *δυσάνιος* είναι αυτός που θλίβεται με λιγότερο σημαντικά γεγονότα για περισσότερο χρόνο σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους.²⁰

Συνεπώς, από ιατρική σκοπιά ευσταθεί ότι η νόσος του Ορέστη μπορεί να προέκυψε από τη *λύπη*. Η γυναίκα από τη Θάσο έχει παρόμοια συμπτώματα, καθότι είναι στο κρεβάτι, νιώθει φόβο, παραμιλάει, δεν τρώει, έχει σπασμούς και την κωματώδη κατάσταση διαδέχεται η κρίση (*κῶμα-ἔγερσις*). Το ρήμα *παρέλεγεν*, δηλαδή η ακατάσχετη ομιλία της ασθενούς, παραπέμπει σε έναν άνθρωπο που έχει παραισθήσεις, όπως για παράδειγμα αυτοί που έχουν υψηλό πυρετό. Σε αυτήν την περίπτωση ο εγκέφαλος προσλαμβάνει λανθασμένα ερεθίσματα, όπως συμβαίνει και στη περίπτωση του Ορέστη.

Βιβλιογραφία

Jones, W. H. S., ed. and trans. (1923), *Hippocrates. Prognostic. Regimen in Acute Diseases. The Sacred Disease. The Art. Breaths. Law. Decorum. Physician (Ch. 1). Dentition*, Cambridge: Cambridge University Press.

¹⁹ Από το έργο *Περὶ φύσεως ἔρωτος ἢ ἀρετῶν*, σώζεται μόνο αυτό το απόσπασμα μέσω του Γαληνού. Ο Κριτίας ήταν ένας εκ των τριάκοντα τυράννων και στα ενδιαφέροντα του περιλαμβάνονταν η συγγραφή ελεγείων και τραγικών έργων.

²⁰ Γαληνός, *Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῶν Ἐπιδημιῶν Ἱπποκράτους ὑπόμνημα τρίτον*, 17a.778.1: “Τί ἢ <δυσάνιος> φωνὴ σημαίνει, <Κριτίας> ἐδήλωσε γράψας ὧδε: “δυσάνιος δ' ἐστίν, ὅστις καὶ ἐπὶ τοῖς μικροῖς ἀνιᾶται καὶ ἐπὶ τοῖς μεγάλοις μᾶλλον ἢ οἱ ἄλλοι ἄνθρωποι <ἢ> πλείω χρόνον.”

- Jones, W. H. S., ed. and trans. (1923), *Hippocrates. Prognostic. Regimen in Acute Diseases. The Sacred Disease. The Art. Breaths. Law. Decorum. Physician (Ch. 1). Dentition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kovacs, D., ed. and trans. (2002), *Euripides. Helen. Phoenician Women. Orestes, Edited and translated by David Kovacs*: Cambridge University Press.
- Smith, W. D. (1967), “Disease in Euripides' Orestes”, *Hermes* 3:291-307.
- Harris, W. V. (επιμ.) (2013), “Greek and Roman Hallucinations” στο *Mental Disorders in the Classical World*, ed. W. V. Harris, Leiden, Boston: Brill: 285 - 306.
- Hartigan, K. (1987), “Euripidean Madness: Herakles and Orestes”, *Greece & Rome* 34:126-135.
- Nathan, A. (1962), “Euripides' Orestes: An Interpretation”, *HSCP* 66:157-192.
- Cilliers, L. (1991), “Menelaus' Unnecessary Baseness of Character in Euripides Orestes”, *Acta Classica* 34:21-31.
- Theodorou, Z. (1993), “Subject to Emotion: Exploring Madness in Orestes”, *CQ* 43:32-46.
- Kyriakou, P. (1998), “Menelaus and Pelops in Euripides' Orestes”, *Mnemosyne* 51:282-301.
- Potter, P., Hippocrates. ed. and trans. (1995), *Places in Man. Glands. Fleshes. Prorrhetic 1-2. Physician. Use of Liquids. Ulcers. Haemorrhoids and Fistulas. Edited and translated by Paul Potter*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Potter, P., Hippocrates. ed. and trans. (2022), *Ancient Medicine. Airs, Waters, Places. Epidemics 1 and 3. The Oath. Precepts. Nutriment. Edited and translated by Paul Potter*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Willink, C. W. (1986), *Euripides Orestes With introduction and commentary by C. W. Willink*, Oxford: Clarendon press.